Goják János

# A bűn és a bűnhődés valláserkölcsi dimenziója*

## I. Bevezetés

Hogyha az európai kultúrát szélesen hömpölygő folyamhoz hasonlítjuk, akkor azt kell mondanunk, hogy ez az áradó folyam két forrásból fakadt, két ág egyesüléséből jött létre. Az egyik a zsidóság a maga egy-isten hitével és a Bibliával. Belőle vált ki a kereszténység, amely az örökkévaló, láthatatlan Isten megtestesülését, emberré válását, megváltó halálát és föltámadását tette meg hitének és reménységének alapjává. Zsidó-keresztény örökségünk egyebek mellett a történelem lineáris értelmezése, szemben a ciklikus felfogással, valamint az ember transzcendens méltóságának a tana. A másik ág a görög, a hellén filozófia és művészet a maga reflektív, a valóságra, a tapasztalat tényeire rákérdező értelmével, a logikus gondolkodással és a világos, tiszta fogalomalkotással. Ehhez Róma kiemelkedő szervezőkészségével és jogászi szemléletével járult hozzá. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a germán népcsoportok hatását sem.

A zsidó-keresztény eszmevilág és az antik örökség szintézisét az egyház hozta létre a középkor évszázadaiban. Noha a hozzáértő máig is felfedezheti Platón, valamint Arisztotelész tanainak eltérő lenyomatát a keresztény filozófia és teológia rendszerében. A mi témánk összefüggésében kiemelem az ismeretszerzésről vallott eltérő felfogásukat, a jó és a rossz, az igazságos és igazságtalan meghatározását, valamint az erényes élet vizsgálatát, amit Seneca és Ciceró is átvett tőlük. A tisztesség okán megjegyzem, hogy az antik kultúra és életérzés korábban háttérbe szorult „pogány" elemei az újkor elején, a reneszánsz évszázadában újra megelevenedtek, és új irányt adtak az európai gondolkodásnak, a városi polgárság autonómia törekvéseivel egy időben. Ebből eredt a felvilágosodás eszmerendszere, amely szakított a keresztény ember- és világértelmezéssel.

A felvilágosodás elutasította a keresztény Isten-eszmét. Vitatta az Istentől származó etikai értékeket, erkölcsi normákat, és ezzel az Istennek tartozó személyes felelősséget is. Helyébe az egyén, az individuum értelmét, illetve szabad döntését tette meg az etikai-erkölcsi normák megalkotójává, ami szükségképpen az etikai-erkölcsi normák pluralizmusába torkollott. Ezen túlmenően, elvetette az emberi természet etikai-erkölcsi kettősségéről szóló tanítást, melyet a Biblia naiv, ugyanakkor zseniális bűnbeesés elbeszélése tartalmaz, amit a kereszténység az eredeti bűn nehezen értelmezhető hittételében rögzített.

Ebből következően a felvilágosodás eszméiből táplálkozó modern gondolkodás az individuum szabad döntését egyetlen mércének tekintve és az ember etikai ambivalenciáját két-



* A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia Iustitia et Pax Bizottsága és az Igazságügyi Minisztérium „Bűnelkövetés és büntetés a mai társadalomban" című konferenciáján 2005. november 25-én elhangzott előadás szövege.

ségbe vonva olyan antropológiát, emberképet hozott létre, melyben nincs helye a tőlünk független, minket is kötő egyetemes érvényű etikai értékeknek és erkölcsi normáknak. Ez az eszmerendszer nem tud mit kezdeni a lelkiismerettel, nem ismeri az európai kultúrában hagyományos bűn fogalmát, következőleg elmosódott a jó és a rossz, az igazságos és igazságtalan közötti – Arisztotelész és Platón által is hirdetett – különbség. Értelmét veszti a bűnbánat, a jóvátétel. Nyitva marad a József Attila-i kérdés: miért legyek tisztességes?

Az elmondottakkal felvázoltam a téma egész problematikáját. Kifejtése alapos tanulmányt igényelne. Ebbe most nem bocsátkozom. Helyette a zsidó-keresztény tanrendszer néhány elemét ragadom ki és igyekszem megvilágítani. Ezek az itt elmondott vázlatba illeszkednek, és annak ismeretében válnak érthetővé.

## II. A gyökerek

A keresztény bűnértelmezés eredete a zsidó Biblia. Mielőtt erről szólnék, röviden felidézem azt a kulturális környezetet, amelyben Mózes a Tízparancsolatot kihirdette a választott népnek. A két kőtáblát századokkal megelőzte a babiloni Hammurapi Szúzában talált sztéléje, amelyen az ősi sumér jogelvek és szokásjog kompilációja olvasható. Ez a törvénygyűjtemény „modern", különbséget tesz a vétek, a bűn fogalma és a pusztán jogi szabályozás megsértése között, beszűkítve ezzel a vallási-kultikus parancsok körét. A vérbosszút, amely napjainkban is szedi áldozatait, jószerivel megszüntette. A jogtalan cselekedet megtorlása nem az egyén dolga, hanem az államé. Persze a büntetés kemény volt, a keleti despotizmus jegyeit viselte. Modernnek tekinthető ez a négyezer éves törvénykönyv, egyebek mellett azért is, mert a közhivatalt betöltőkkel szemben szigorú elvárásokat fogalmaz meg. Kemény büntetésekkel, figyelmeztetéssel, állásvesztéssel, sőt az eset súlyától függően akár halálbüntetéssel sújtja a korrupciót, a bírói részrehajlás minden fajtáját. A zsidóság is érzékenyen reagált a korrupcióra és a bírói részrehajlásra. Csak két kiragadott példa: Dániel próféta könyvében olvassuk Zsuzsanna történetét, akit a bírák hamis vádakkal halálra ítéltek (Dán 13.). Sámuel próféta fiai Bersebában ültek törvényt, de nem próféta apjuk útján jártak. „A maguk hasznát nézték, ajándékot fogadtak el és kiforgatták a törvényt" (1Sám 8,3). Izrael vénei bepanaszolták őket apjuknál.

Hammurapi törvénye rögzíti a kisbirtok sérthetetlenségét, és bünteti a hatalmasok részéről foganatosított kisajátítást. Itt utalok a bibliai Nábot szőlőjének Acháb király általi elbirtoklására (1Kir 21, 1-29), amit azután Illés próféta kér számon a királytól. A Babiloni Kódex 282 paragrafusának egyike szabályozza az orvosok és építészek státusát. Magas díjazásukkal párosul az is, hogyha hibát követnek el, a tálió elvének megfelelően bűnhődnek, ha halált okoznak, halálbüntetés vár rájuk (Masepro, 157). Úgy tűnik, hogy Mezopotámia, a Folyamköz magas kultúráinak törvényhozásától egyenes út vezet Justiniánus császár Codexéhez és a Code Civile-hez.

De mielőtt a Tórát venném szemügyre, vessünk egy pillantást a Kis-Ázsiában kialakult Hettita birodalom törvénykezésére és büntető politikájára. A Hettita birodalom a Kr. e. 17-16. században virágzott, majd megszakítással 15. századtól 1200-ig az ún. „tengeri" népek inváziójáig állt fenn. A birodalom törvénygyűjteményei több évszázadot ölelnek fel. Változás, fejlődés, a büntetési tételek „humanizálódása" figyelhető meg benne. Míg korábban nem volt

ritka a halálbüntetés, illetve a testi fenyítés, addig később a kereskedelem fejlődésével előtérbe került a pénzbüntetés. Az igazságszolgáltatás humanizálását jelzi az is, hogy a bírósági tárgyalásokon a felek vallomásáról szószerinti ékírásos jegyzőkönyv készült. A büntetési tételek is meglepően enyhének tűnnek. Az emberölés – legyen az rablógyilkosság, agyonverés vagy nem szándékolt emberölés – esetében az elkövető egy meghatározott összeget tartozott fizetni, a testi sértés esetére ugyancsak ez a jellemző. Esetenként a tettesnek kellett fizetni az orvosi költségeket, vagy pedig végezni, illetve elvégeztetni az áldozat munkáját, annak teljes felépüléséig. Halállal büntették a fekete mágiát, valamint a vérfertőzést, a nemi erőszakot és a szodómiát. Megállapítható, hogy a hettita-törvénykezés az életet és a tulajdont védte. Ebben megegyezett Hammurapi Kódexével (Klengel – Klengel, 120-123).

Mivel a hettiták, kortársaikhoz hasonlóan vallásos emberek voltak, a bűnelkövetésnek vallási dimenziója is volt. Korabeli szövegekben olvassuk: „A bűnös engesztelő imádságban bevallotta vétkét és isten bocsánatáért esedezett, miközben nem feledkezett meg az enyhítő körülmények felsorolásáról". De nemcsak a saját bűnéért igyekezett kiengesztelni az istenséget, hanem apja bűnéért is engesztelt imádsággal, kultikus rítusokkal, jámborsági gyakorlatokkal. Egy erről szóló szövegből idézek: „Az atyának bűne átháramlik a fiakra is. És így atyám bűne engem is sújt. Ezeket most bevallottam az én uramnak, a hettiták istenének." Ezért enyhüljön meg irányomban a hettiták viharistene. (Klengel – Klengel, 146.) Ugyanezt a gondolatot megtaláljuk a Tórában is. Az atyák bűnéért Jahve az utódokat is sújtja hetedízíglen. Ebből arra következtethetünk, hogy a babiloni és a hettita társadalomban, az ókori Közel-Keleten a társadalom szerkezetében a család, a nemzetség kiemelkedő szerepet játszott. Ezt jelzi az is, hogy mind a Hammurapi Kódexe, mind a hettita törvénykezés nagy terjedelemben foglalkozik a házasságkötéssel és a családdal. Amiről nem tettem említést.

A két törvénygyűjteményben nem találkoztam az elzárással mint büntetési tétellel. A Tórában sem találtam ilyen értelmű utalást. Úgy tűnik, az elzárást mint büntetési formát nem ismerték. Claude Lévi-Strauss etnológus könyvében találtam egy passzust erről, ami ugyan nem Közel-Kelet népeire, hanem Észak-Amerika síkföldi indiánjaira vonatkozik. Azt írja a Szomorú trópusok című könyvében: ezek az indiánok „el sem tudták volna képzelni, hogy a bűnös bűnhődése a társadalmi kötelékek elszakítására is kiterjedhet" (442). A törzsi törvények megsértését az elkövető vagyonának elpusztításával büntették, amit azután a törzs közös munkával állított vissza, és így lekötelezték a delikvenst.

Nem említettem a térség legtartósabb államát, Egyiptomot. Kultúrájában kiemelkedő szerepet játszott a halálkultusz. Ezt tanúsítják az előkelők sírjai és a piramisok. Egyiptom hite szerint a halál után mindenkinek számot kell adni viselt dolgairól Ozirisz isten előtt, és ekkor dől el jövendő sorsa. Fennmaradt a Halottak könyve, számos változatban, amely az elhunytak önigazolására szolgál. Ebből idézek: „Én ismerlek téged Igazság és Igazságosság Ura. Igazat beszélek, szakítottam a hazugsággal. Senkit sem csaptam be, nem kínoztam az özvegyet, nem hazudtam a bíróságon. Semmiféle tiltott dolgot sem követtem el..., nem voltam hanyag, nem voltam munkakerülő. Nem öltem.... Nem hamisítottam meg a mérleget... Tiszta vagyok." (Maspero, 45-48.)

Az elmondottakból nyilvánvaló, hogy a társadalmi elvárások, magatartási normák betartása az egyént lelkiismeretében – egyiptomi szövegek szerint szívében – kötelezik, amit az

istenség számon kér tőle. A törvény előtti felelősségre vonás mellett megjelenik a valláserkölcsi, isteni számonkérés.

## III. Az egyistenhit

Ebből a társadalmi, kulturális és vallási háttérből emelkedik ki egy kis nép, a zsidóság, amely a nagyhatalmak vetélkedésének ütköző zónájában telepedett meg. Nyilvánvalóan hatással voltak rá az ősi mezopotámiai kultúrák, a babilóniai, asszír, akkád és perzsa vallási képzetek. A vízözönről szóló Gilgames eposzt a Biblia írói is ismerték, sőt felhasználták. A bábeli torony históriája, amely a soknyelvűség kialakulásának népies magyarázata, feltételezi, hogy a Biblia írói tudtak a babiloni toronytemplomokról, zikkuratokról. Annál is inkább, mivel a bibliai hagyomány szerint a nép ősatyját, Ábrahámot az Isten az Eufrátesz alsó folyása közelében lévő káldeai Úr városból hívta meg. A zsidóság és a kereszténység számára Ábrahám hite a legfontosabb vonatkoztatási pont. Rá hivatkoznak a zsidók és a keresztények. Jézus, valamint Pál apostol a rómaiaknak, és a galatáknak írt levelében. De lássuk az eredeti szöveget: „Az Úr így szólt Ábrahámhoz: Vonulj ki földedről, rokonságod köréből és atyád házából arra a földre, amelyet mutatok neked. Nagy néppé teszlek. Megáldalak, és naggyá teszem nevedet... Általad nyer áldást a föld minden nemzetsége." (1Móz 12, 1-3)

Ábrahám hitt az isteni szónak, az ígéretnek, noha az égvilágon semmi garanciája nem volt. Hátrahagyta szülővárosát és közvetlen rokonságával Izrael földjére vonult. Tettét az egzisztencialista J. P. Sartre szavával élve "action gratuite"-nek, a hétköznapok logikájától teljesen elütő cselekedetnek tekintjük. Ebben áll nagysága. Ezt a nagyságot Isten még azzal is próbára tette, hogy megparancsolta neki, áldozza föl Istennek vénségére született egyetlen fiát, Izsákot. Ezzel füstbe ment volna a „nagy néppé teszlek" isteni ígéret. De Ábrahám erre is készségesnek mutatkozott. E hit igézte meg a lutheránus dán egzisztencialista filozófust, Sören Kierkegaardot, a radikális döntés, a vagy-vagy (ez fő művének címe) filozófusát, aki gyönyörű tanulmányt írt Ábrahám hitéről.

A fenti bibliai idézetből következik, hogy Ábrahám utódai, a zsidóság Isten választottjának, az áldás birtokosának tekintették magukat. Az áldás szó ebben az összefüggésben különleges jelentéssel bír. Azt jelenti, hogy a nép minden tevékenységét Isten áldása kíséri. Az evilági sikerek, az eredményes munka jelzik Isten áldását, a kálvinista gondolkodásban a kiválasztottságot. A protestáns etikában megfogalmazott Max Weber-i gondolatnak itt van az alapja, és a világon szétszórt zsidóság társadalmi gazdasági ambícióinak ez a vallási, vagy ideológiai gyökere, amint ezt Werner Sombart igyekezett kimutatni.

Legfontosabb azonban az idézet utolsó mondata: Általad nyer áldást a föld minden népe. Talányos kifejezés ez, melynek jelentése a zsidóság, jelesül a próféták előtt, csak fokozatosan kezdett megvilágosodni. Homályos maradt előttük, hogy az egész nép, vagy egy dávidi sarj által eszközli Isten az áldás kiterjesztését az egész emberiségre. Általános a zsidók és keresztények körében az a hit, hogy az isteni áldás a Messiás érkezésével hatja át és formálja át az emberiség életét.

Az áldás Ábrahám hitéhez van kötve. Ábrahám tehát nemcsak a nép ősatyja, hanem az egyistenhit letéteményese, a feltétel nélküli Istenre hagyatkozás mintája. Isten szólt, Ábrahám engedelmeskedett, holott nem volt semmi biztosítéka, csupán az ígéretek. Ezért Ábrahám hi-

te nemcsak a zsidóság számára, hanem a kereszténység számára is etalon, mérce és minta. „Ábrahám hitt Istennek és ez megigazulására szolgált" – mondja Pál apostol (Róm 4,3). Ezzel nyerte meg Isten tetszését, jóindulatát.

A mózesi törvények, a Tóra betartása és a keresztények erkölcsös élete egyaránt Ábrahám hitében, a feltétel nélküli engedelmességben és odaadásban gyökereznek. Amikor ezek a gyökerek elszáradnak, vagy elszakadnak, az erkölcs is romlásnak indul. Ez történt a liberális protestantizmus idején a 19. században. Ezzel szállt szembe a 20. század legnagyobb protestáns teológusa Karl Barth. A háziasított kereszténység időszakában – írja – „újra feléledtek a pogányság hajdani álmai", az ember álma, „aki azt hiszi, hogy rendelkezhet Istennel, holott végül is a saját gondolkodását és vágyait, következőleg saját magát Isten helyébe helyezi!" Barth a kanti racionalizmust utasítja el, amely a kinyilatkoztatást „a normális értelem megvalósításává" redukálja. Barth számára a hit csak ábrahámi hit lehet.(Lubac, 117.)

A zsidóság kialakulásakor elfogadta Ábrahám Istenét a nép Istenének. Ebben nem is volt semmi különös, hiszen a szomszéd népeknek is megvolt az istenük vagy isteneik. A különbség abban állt, hogy a zsidó Isten, Jahve az egyetlen, rajta kívül nincs más Isten, következőleg ez az Isten minden nép Istene. A világ teremtője és Ura. Örökkévaló. Láthatatlan, megközelíthetetlen, mindenek felett áll. Annyira őrizték Isten transzcendenciáját, hogy tilos volt róla képet, szobrot készíteni, amint ezt a Dekalógus megfogalmazza. Ennek ellenére ismételten behódoltak a pogány isteneknek, amit a Biblia paráznaságnak nevez.

Fejtegetéseim Ábrahám Istenéről és Ábrahám hitéről szorosan hozzátartoznak témámhoz. „Csak akkor látjuk tisztán, mi a bűn, ha tisztában vagyunk azzal, hogy ki az Isten, és hogy mit tesz Isten." „Azok esetében, akik semmit sem tudnak Istenről, vagy csak homályos elképzeléseik vannak egy isteni lényről, valójában nem beszélhetünk bűnről" (Stoebe, 50. és 52.), mármint vallási értelemben vett bűnről. A zsidó-keresztény gondolkodás számára a bűn engedetlenség Istennel szemben, parancsainak megszegése. Az Istentől alkotott rend, a teremtett világ és az emberi együttélés rendjének megzavarása, felborítása. A bűn tehát a káosz csírája. Ebből adódóan a bűnnek társadalmi következményei is vannak, mind vallási, mind pedig szociálpszichológiai értelemben.

## IV. Bűn és büntetés

Az ókori Közel-Kelet népeinek, és távoli őseinknek felfogása szerint a bűn Isten akaratának semmibe vétele, szükségképpen kiváltja Isten büntetését. Ősi vallási tézis, korunkban is megingathatatlan axióma, hogy a bűnért büntetés jár. Ugyanis a bűn által megromlott viszony Isten és ember között, és az emberi együttélés megzavart rendje azáltal áll helyre, hogy a vétkes elszenvedi a rá kirótt büntetést. Erről beszélnek a Biblia első lapjai. A Tízparancsolat kihirdetésekor mondja az Isten: „Én az Úr, a te Istened féltékeny Isten vagyok. Azoknak vétkét, akik gyűlölnek engem, megtorlom fiaikon, unokáikon és dédunokáikon. De ezred ízig-lelen irgalmasságot gyakorolok azokkal, akik szeretnek és megtartják parancsaimat." (2Móz 20, 5-6)

A zsidóság tehát ebben az értelemben fogta fel viszonyát Istennel. A sorscsapásokat, betegséget, szárazságot, vesztett csatákat, Jeruzsálem elpusztítását, a babiloni fogságot Isten büntetésének tekintette. Egyszersmind felszólításnak a megtérésre, Isten törvényeinek betartására.

Erre bíztattak a próféták, hivatkozva Isten irgalmára. A babiloni fogság idején merült fel a kérdés: Isten büntetése miért sújtja az ártatlant is? „Az apák ették a savanyú szőlőt és a fiak foga, vásik el tőle". Ezékiel prófétai könyvében találjuk meg a választ: „Aki vétkezik, az hal meg! A fiú nem viseli apja vétkét, és az apa nem viseli fia vétkét, az igaznak az igazsága, a bűnösnek meg a bűne számít". Ebből az is következik, hogy „amikor a bűnös elfordul a bűntől, amit elkövetett, s a törvényhez és az igazsághoz igazodik, megmenti életét" (Ezékiel 18, 2, 20- 27).

Az Úr irgalmas és könyörületes, megbocsát annak, aki beismeri vétkét, és igaz útra tér. Nem emlékezik többé elkövetett bűneire – hirdetik a próféták. A katolikus katekizmusban ez áll: Isten a megtérő bűnösnek szívesen megbocsát, amint megérdemli. Se szeri, se száma a bocsánatkérésért esedező zsoltároknak, Talán a legszebb az ötvenedik: „Könyörülj rajtam Istenem, hiszen irgalmas és jóságos vagy... töröld el gonoszságomat, mosd le bűneimet... tisztíts meg vétkeimtől... Egyedül teellened vétettem" (Zsolt. 50, 3-5). Ilyen, vagy hasonló imádságokat találunk a babiloni és akkád ékírásos szövegekben is. Itt csak utalok rá, hogy a muszlimok által Allahnak nevezett Isten állandó jelzője: irgalmas és könyörületes.

A zsidóság viszonyát Istenhez, Jahvéhoz meghatározta az a tény, hogy Isten választott népének tudta magát, amellyel Isten szövetséget kötött. Először Ábrahám személyében: „Szövetséget hozok létre köztem és közted, majd utána utódaid között minden nemzedéken át" (1Móz 17, 7). Majd a Sínai-hegyen Mózessel és az egész néppel. Az Ábrahámnak ígért isteni áldást a zsidóság a csodás egyiptomi kivonuláskor tapasztalta meg. Ünnepli is minden esztendőben. Erre hivatkozik az Isten is: „Én vagyok az Úr, a te Istened, én hoztalak ki Egyiptom földjéről, a szolgaság házából". Az ígéret teljesítésének feltétele: hűség Jahvéhoz és a Tízparancsolat betartása.

Az Isten Tízparancsolata az emberi együttélés alapvető követelményeit foglalja magában, a vallásos hit szövetébe ágyazottan. Éppen az ábrahámi ígéretekből – nagy néppé teszlek – következik, hogy a házasság, a család három parancsban is szerepel. Külön parancs tiltja a hazugságot, a hamis beszédet, ami nélkül nem lehetséges harmonikus emberi együttélés. Különlegessége ennek a rövid törvénykönyvnek, hogy nemcsak a bűnös tetteket, hanem a nemtelen vágyakat, gonosz szándékokat is tiltja. Mózes könyve, a Tóra hosszan részletezi a parancsokat. A büntetési tételek meglehetősen súlyosak: főbenjáró bűn esetében halálbüntetés, a testi sértés, állatlopás kártevés esetében pénzbüntetés, az okozott kár megtérítése. Ne feledjük: a szövetségkötés gondolatkörében a törvények be nem tartása Isten büntetését vonja maga után, ami az egész népet sújtja. Ez megmagyarázhatja a szigort. És ez magyarázza azt is, hogy a zsidóság szemében az számított igaz embernek, aki betartotta a törvényt, mind a kultikus, mind az erkölcsi előírásokat egyaránt. A kettő náluk nem is választható széjjel.

A bűn vallási fogalma magában foglalja felelősségünket Istennel szemben. Ebben van szerepe annak a sajátos emberi tulajdonságnak, amit lelkiismeretnek hívunk. A lelkiismeret eredetét, kialakulását homály fedi. Az etika kutatói az emberben veleszületett indításként és felszólításként fogják fel: tedd a jót, kerüld a rosszat. Ugyancsak bennünk él racionális alapnormaként az aranyszabálynak nevezett követelmény: amit nem akarsz, hogy veled tegyenek, azt te se tedd mással! A fent idézett lelkiismereti felszólításnak csak akkor van értelme, ha meg tudjuk különböztetni a jót és a rosszat. Arisztotelész éppen ezt állítja: egyedül az ember képes felfogni a jót és a rosszat, az igazságot és az igazságtalant. (Politika, 82.) Ezt állít-

ják egyébként a római gondolkodók is. Ezért foglalkoznak annyit az erények, a jó iránti készség kialakításával, kinevelésével. Tudván azt, hogy az ember szabadsága jogán a rosszat is választhatja, sőt hajlik a rosszra, amint azt a keresztény tanítás hirdeti. A bűnbeesésről szóló bibliai elbeszélés a bűn, a gonoszság forrásaként az ördögöt, a sátánt nevezi meg. A nemzeti szocialisták gaztetteinek magyarázatát keresve egy német író jegyzi meg: „száz évvel ezelőtt azt mondtuk volna, minden az ördög műve. A XIX. század azonban lecserélte az ördögöt, ami szerfölött szerencsétlen eljárásnak tűnik" (Bamm, 116). Érdemes eltöprengeni azon, hogy a Biblia a Sátánt gyilkosnak és a hazugság atyjának nevezi. Vagyis az emberi együttélést feldúló alapbűnöket varrja a Sátán nyakába.

Persze tudjuk, hogy a bűnözésnek számtalan társadalmi és lélektani oka lehet, és azt is tudjuk, hogy a lelkiismeretet is ápolni kell, és az is nyilvánvaló, hogy a Tízparancsolat kibontása, alkalmazása egy adott kulturális környezetben történik. Vitathatatlan azonban, hogy az emberi együttélés alapvető normáit tartalmazza. „A szocializmus is megköveteli mindenkitől, hogy az emberiség által kidolgozott és szokásjoggá emelkedett erkölcsi normákat betartsa" – mondta Kállai Gyula a Hazafias Népfront III. Kongresszusán. Ezt a zsidóságtól átvett valláserkölcsi normarendszert hirdette, ültette el a kereszténység Európában, kiegészítve a görög és római etikai gondolkodók felismeréseivel.

## V. A kereszténység

A keresztények számára is Ábrahám Istene, az Istentől kapott ígéretek és Ábrahám feltétel nélküli hite volt a mérvadó, amit a zsidóságtól vettek át. De a babiloni fogság utáni századokban, különösen a Nagy Sándort követő korszakban, valamint azután, hogy az ország a Római Birodalom tartománya lett, a zsidóságon belül egyre nagyobb szerepet kapott a törvény és kultusz előírásainak betartása. Igaz izraelitának azt tekintették, aki a törvény egészét, még a legapróbb rendelkezéseit is megtartja. Ez a hangsúlyáthelyezés biztosította végül is a zsidóságnak mint népnek a fennmaradását Jeruzsálem 70-ben történt elpusztítása és a szétszóratás után. Ugyanakkor a törvénynek ez az értelmezése már Jézus számára is, és különösen Pál apostol számára elfogadhatatlan volt.

A szakítás másik oka, Jézus messiási voltának elutasítása volt a zsidóság zöme részéről. A messiási eszme az Ábrahámnak adott áldás-ígéretből bontakozott ki. Ez a kibontakozás a próféták, főleg Izaiás könyvében és a zsoltárokban figyelhető meg. Ezekben az írásokban megtalálható a diadalmas, Isten uralmát meghozó Messiás képe és ezzel párhuzamosan a szenvedő Messiás alapja. A messiási eszme hátterében az a felismerés húzódik meg, hogy az emberiség minden erőfeszítése ellenére sem képes szabadulni a rossztól, az igazságtalanságtól, az elnyomástól, a bűntől. Ehhez isteni beavatkozásra van szükség, a Messiásra, aki meghozza Isten uralmát, melyről a próféták jövendöltek.

A keresztények szerint, Jézus Krisztus az Izaiás által jövendölt szenvedő Messiás, aki magára vette az emberiség bűnterhét és meghalt értünk a keresztfán, feltámadása jelzi, hogy Isten elfogadta életáldozatát. Ebből logikusan következik, hogy már nem a Tóra, a Törvény betartása tesz minket igazzá Isten előtt, hanem a Jézus Krisztusba vetett hit. Fides sola iustificat. Miként Pál apostol a rómaiakhoz írt levelében írja: „...az Isten előtti megigazulás a törvénytől függetlenül lett nyilvánvalóvá... az az Isten előtti megigazulás, amely a Jézus Krisz-

tusban való hitből ered, és amely minden hívőnek szól... Megigazulásukat azonban ingyen kapják, Isten kegyelmének erejéből, Jézus Krisztus megváltása árán". (Róm 3, 21-24)

Az ebből eredő új viszonyt Istennel új-szövetségnek nevezzük. A keresztények ebben az értelemben fogják fel Jeremiás próféta szavait: „Ez lesz az a szövetség, amelyet majd Izrael házával kötök, ha elérkeznek azok a napok" – mondja az Úr – „Bensejükbe adom törvényemet, és a szívükbe írom. Én Istenük leszek, ők meg az én népem lesznek". (Jer 31, 33). Jézus a szeretet törvényét állította a középpontba. A megváltás révén elnyert bűnbocsánatot Jézus rendelkezése folytán az apostolok és utódaik közvetítik. Feltétele a bűn töredelmes bevallása és a megtérés, az új élet. Ezt nevezzük gyónásnak, ami az első keresztény századokban közösségi aktus volt, csak később kapta mai formáját.

A keresztény közösségnek sikerült a maga értékeit és normáit elterjeszteni Európa népei körében. Ezek századokig az európai közgondolkodás részét alkották, közfelfogásként és társadalmi elvárásként működtek. Persze bűnelkövetés akkor is volt az emberi természet etikai ambivalenciája miatt. De a bűn akkor bűnnek számított, tehát bűnbánatot, a megtérést vonta maga után. Az erkölcsi elvek és normák, valamint az etikai értékek összefüggő rendszert képeztek. Ezt igyekezett beültetni az emberek szívébe, lelkiismeretébe az egyház, a hit által, ami személyes, bensőséges kapcsolat Istennel, Jézus Krisztussal. A hitnek persze fokozatai vannak. Cél az ábrahámi hit a feltétel nélküli odafordulás, Istenre hagyatkozás, istenszeretet. Ezzel együtt jár a szándék és készség elmélyítése, hogy Isten parancsai szerint élek, nem akarom megbántani. Ez nem megy az önfegyelem gyakorlása nélkül. Az ösztönök, indulatok kordában tartása elkerülhetetlen. Önfegyelemre minden embernek szüksége van. Gyereknevelés, társadalmi szocializáció nem lehet eredményes az önfegyelem elsajátítása nélkül. A Nobel-díjas Gábor Dénes írja: „Ha azt akarjuk, hogy a felnőtt ne éljen vissza szabadságával, akkor a gyermek és a felnövekvő nemzedék még képlékeny jellemébe be kell illeszteni az önfegyelmet". (Gábor, 111.) Az engedékeny nevelés könnyen szabadosságba torkollik. A nevelés első tere a család. A szülő, nagyszülő hatása, szavai begyökereznek a szívbe. Ehhez persze megfelelő családi légkörre van szükség. Azon felül olyan környezetre, amely kedvez az erényes törvénykövető magatartásnak. Egy német újság, a FAZ egyik cikke fogva tartott fiatalkorú bűnözők megjavulási, visszailleszkedési esélyeiről tartott konferenciáról számol be. A vezető ügyész tapasztalatait összegezve azt mondta: Csak azoknál a fiataloknál mutatkozik némi eredmény, akik kisgyermekkorban erkölcsi nevelésben részesültek.

A vallási háttér, az átélt személyes Isten kapcsolat a bűnözés hatékony ellenszere, mely akár garanciának is tekinthető. Nyilván addig, amíg elevenen él a szívben, lélekben.

## VI. A kereszténység után

Az Istenhit elveszítésének, elutasításának megvan az a veszélye, hogy a vallásba integrálódott erkölcsi értékek és normák súlytalanná, labilissá válnak. Bár az ateista is lehet erkölcsös ember, a vallásosnak mondott, pedig eltávolodhat az erkölcsi normáktól.

Mint ismeretes, a vallás elutasítása a felvilágosodás hatására a francia forradalom után fokozatosan tért hódított. Érdekes adalékot nyújt erről a francia katolikus iskoláknak készült tankönyv, a Littérature française au dix-neuvième siécle. Ebből idézek, tudván, hogy az irodalom a közgondolkodást, a kultúra aktuális állapotát tükrözi. Az adatok a XIX. sz. második

feléből származnak. Pierre Loti egyik levelében írja: „Nincs Isten és nincs erkölcs. Nincs semmi tiszteletre méltó, noha ezt tanították. Csak egy élet van, amely véget ér. Ebből logikusan következik, hogy a lehető legtöbb örömre törekedjünk. Az én viselkedési normám azt diktálja, hogy mindig azt tegyem, ami nekem tetszik, függetlenül mindenféle moralitástól vagy társadalmi szokástól." (I. m. 300.) Ezt hívjuk erkölcsi pluralizmusnak. Octave Fenillet A halál című regényében így írja le az imént idézett életérzést: „A bűn? Csak egy szó. Mit jelent az, hogy jó és mit jelent az, hogy rossz? Mit jelent az, hogy igaz és mit jelent az, hogy hamis? Bizonyára ön is jól tudja, hogy az emberi erkölcs kódexe napjainkban nem több mint egy fehér lap, melyre mindenki azt ír rá, amit akar, értelmének és vérmérsékletének megfelelően. Csak egyéni katekizmusok léteznek." (I. m. 294.)

Ezt az Európa szerte eluralkodó felfogást a felvilágosodás jeles filozófusai terjesztették, azt állítva, hogy egyedül az individuum, az egyén értelme és szabad döntése szabhatja meg azokat az erkölcsi normákat, amelyek az egyén és a társadalom számára eligazodásul szolgálnak. Az észt nem kötheti semmi, teljesen szabad és független. A felvilágosodás jelszava tehát: sapere aude, aminek az az értelme: bátran használd a saját eszedet – állítja Kant. (Nyíri, 250-251.) Különösebb elmeél nélkül is rájöhetünk arra, mennyire süppedékes talajra vezet ez az elv. Az önérvényesítés és a szexuális szabadosság minden változata belefér. Kant kritikáját egy valaki gondolta végig részletekbe menően. Marquis de Sade műve megmutatja a „mások vezetése nélküli gondolkodást", azaz a gyámkodástól megszabadult polgári gondolkodást. (Ludassy, 83.)

Az ember, éppen a már említett etikai ambivalenciája miatt, nem alkalmas arra, hogy értelmével cselekvési normáinkat megalkossa. Tudom, ez a mondat a liberális gondolkodás számára nem bír jelentéssel, mivel etikai kettősségünket elutasítja. Hiszen az ambivalencia feltételezi az eleve adott, tőlünk független értékek és normák létezését.

De ha per absurdum el is fogadnánk, hogy mi szabjuk meg erkölcsi normáinkat, akkor is kérdéses marad, mi motivál, mi indít követésükre? Ezzel a kérdéssel Kant is szembe találta magát a Gyakorlati ész kritikája című művében. És noha másik nagy munkában elvetette Isten racionális megismerhetőségét, itt mégis azt mondta, hogy az értelemre épülő erkölcsi normarendszerünk csak akkor működik, ha feltételezzük Isten létét és a lélek halhatatlanságát. Azaz a transzcendens legitimációt szükségesnek tartotta.

Úgy vélem, ebben az eszmei zűrzavarban csak egyetlen olyan észszerű kiút kínálkozik, amely Isten és vallás nélkül is meggyőzőnek tűnik. A felvilágosodás Descartes melletti másik előfutára Baruch Spinoza. Szerinte nem az értelem, hanem a természet az a kiindulási, vonatkozási pont, amelyből az ember mozgás tere, és az etika is levezethető. A természet ugyanis egy logikusan rendezett, törvényszerűségeknek alávetett összefüggő rendszer, benne helyezkedik el az ember. A természet végső adottság, tény. Rajta kívül nincsen más, ezért azonosítja filozófiájában Istennel, noha nem panteista. Kedvenc kifejezése: Deus sive Natura. (Misrahi, 50.) Spinoza számára tehát nem az individuum, a független és szabad értelem a mérvadó. A felvilágosodás alapművének, az Enciklopédiának szerzője, Diderot is alkalmatlannak találta az individuumot, az egyént az erkölcsi normák megalapozójának szerepére. „Így csak az alig kétségesebb naturalista megoldás marad (...) az ember vitathatatlanul meglévő biológiai természeti azonosságából való levezetése az erkölcsi elvek egyetemességének és szükségszerűsé-

gének." (Ludassy, 111.) Ahogyan Diderot fogalmaz: „Az erkölcsöt tehát nem az egyed, hanem a faj keretei határozzák meg." Vagyis az evolúció során kibontakozó emberfaj.

Amíg nem sikerül egy objektív megalapozásra szert tenni, marad a bizonytalanság, a vita, az érték- és erkölcsi pluralizmus. (Habermas).

## VII. Összegezés

Előadásomban azt a kérdést jártam körül, hogy a két monoteista vallás, azok képviselői milyen szerepet játszanak a bűnelkövetés megelőzésében, illetve a fogvatartottak, börtönviseltek társadalmi reintegrációjában. A mondottakból kiderült, hogy a hit, a transzcendens, ugyanakkor a személyként minket megszólító Isten befogadása a szívbe, a lélekbe tesz bennünket erkölcsössé, törvénykövető emberré. Ehhez társul a vallás-erkölcsi szocializáció kora gyermekkortól kezdve. Ez az Isten ugyanakkor irgalmas, kész a bűnök megbocsátására, ha beismerjük és megbánjuk vétkeinket, és hajlandók vagyunk új életet kezdeni.

Az Isten és ember viszonyának ez a vallási értelmezése szekularizálódó társadalmunkban egyre inkább háttérbe szorul. A hagyományos etikai értékeket, erkölcsi elveket és normákat elvetettük, és helyükbe nem tudtunk egyetemes érvényű értékeket és normákat állítani. Úgy tűnik, hogy az individuum, az egyed értelme és szabad döntése erre nem is képes. Ezt látszik igazolni a liberális Jürgen Habermas-szal folytatott vita, melyben mások mellett Ratzinger bíboros, a jelenlegi pápa is részt vett.

## Felhasznált irodalom

**Arisztotelész:** *Politika.* Bp. Gondolat, 1969.
**Bamm, Peter:** *Eines Menchen Zeit.* München, Droemer Knaur, 1974.
**Gábor, Dennis (Dénes):** *Menschheit morgen.* Bern, Scerz, 1969.
**Habermas, Jürgen:** *Zwischen Naturalismus und Religion.* Frankfurt a. M., Suhrkamp, 2005.
**Klengel, Evelyn – Klengel, Horst:** *Die Hethiter und ihre Nachbarn.* Lepzig, Koehler, 1968.
**Lévi-Strauss, Claude:** *Szomorú trópusok.* Bp. Európa, 1973.
*Littérature française au dix-neuviéme siécle.* Paris, Poussielgue, 1911.
**Lubac, Henri de:** *Credo.* Leipzig, St. Benno,1976.
**Ludassy Mária:** *Elhiszem, mert ésszerű.* Bp. Osiris, 1999.
**Masepro, G.:** *Histoire ancienne des peuples de l'Orient.* Paris, Hachette, 1909.
**Misrahi, Robert:** *Spinoza.* Paris, Seghers, 1964.
**Nyíri Tamás:** *A filozófiai gondolkodás fejlődése.* 5. kiadás. Bp. Szent István Társulat, é. n.
**Stoebe, Hans Joachim:** *Gott, sei mir Sünder gnadig.* Neukirchen, Neukirchner Vlg. 1958.